

HALEP’TE GELENEKTEN YENİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİNDE İMAR FAALİYETLERİNE İMZA ATAN YAPI PATRONLARI VE ESERLERİ ÜZERİNE

ON AND ABOUT THE WORKS OF ART OF THE CONSTRUCTION MASTERS WHO HAD A SIGN ON THE CONSTRUCTION WORKS IN THE TIME OF THE PASSAGE FROM THE TRADITIONAL TO NAVELTY IN ALEPPO

*Kemal Hakan TEKİN**

Özet:

Halep, Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır bölgelerine yakınlığı nedeniyle Osmanlı Devleti için önemli bir yere sahipti. Halep ve Şam şehirleri Osmanlı hâkimiyeti sırasında Suriye’de en fazla eser yaptırılan iki büyük şehir halini almıştır. Osmanlı döneminde Halep’te inşa edilen büyük külliyelerin banileri olarak, Halep valiliği görevinde bulunmuş olan paşaların imzasını görmek mümkündür. Örneğin, Hüsrev Paşa, Halep şehrinin idarecisi olarak bir anlamda yaptırdığı Osmanlı üslubundaki külliye ile Osmanlı damgasını şehre vurmuştur. Hüsrev Paşa külliyesi 1546 yılında tamamlanmıştır. Hüsrev Paşa’nın bu baniliği öncü olmuştur. Diğer banilerin inşa ettirdikleri külliye ile birlikte Halep ticaret merkezi, Osmanlı fethinden sonra kırk yıl içinde iki katı büyüklüğe ulaşmıştır. Çalışmamızda, Halep’teki Osmanlı hâkimiyeti sırasında, Osmanlı sanat patronlarının şekillendirdiği gelenekten yeniliğe geçiş süreci incelenecektir. Bu baniler ile ilgili olarak yapıların kitabelerinden ve çeşitli tarihi kaynaklardan yararlanılacaktır. Sonuçta, Osmanlı valisi sanat patronları tarafından kurulan sanatsal ortam ortaya çıkarılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halep, Osmanlı, Bani, Mimari, Gelenek.

Abstract:

Aleppo is so near to Iraq, Syria, Arabia, and Egypt regions, and because of its strategic location, the city had a very important place for Ottoman Empire. Aleppo and Damascus during the Ottoman governance had become the two largest cities of Syria. These Ottoman governors were always the patron’s of these Ottoman complexes in Aleppo. Their pashas titles can be seen from their signatures in the inscriptions. Husrev Pasha, in a sense, as one of the governors of Aleppo had given an order for the construction of an Ottoman style building complex. Husrev Pasha’s complex was completed in 1546. This construction activity should be accepted as a pioneer sample. After that every Ottoman governor patron had took this construction activity as an example. Together with the other Ottoman art patron’s building

* Dr., Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi – Kayseri velociraptor1903@yahoo.com

Kemal Hakan Tekin

Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine

On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

complexes, the trade center of Aleppo had become two times the size after the Ottoman conquest in forty years. In our study, the process of transition from tradition to innovation which was shaped by Ottoman art patrons during the Ottoman domination in Aleppo will be examined. The information about these patrons according to the inscriptions or other historical archives will be examined. At the end the artistic environment which was established by Ottoman governor art patrons shall be exposed.

Key words: Aleppo, Ottoman, Patron, Architecture, Tradition.

Giriş

Yavuz Sultan Selim, bir süredir devam eden Osmanlı-Memlûklü gerginliğini sonuna kadar bitirmek istemiş ve bu sorunu çözmek için gerekli girişimleri başlatmıştır. 1516 ilkbaharında İbrahim Paşa'yı görevlendiren Yavuz Sultan Selim, Kayseri'de toplanan yaklaşık kırk bin kişilik kuvvetle Malatya ve Maraş üzerinden Diyarbakır'a inilmesini ve oradan da Halep'e geçilmesini emretmiştir. Her ne kadar Memlûklü direnişi ile karşılaşmış olsa da, Osmanlı kuvvetleri Hama, Halep, Humus ve Şam'ı kısa sürede ele geçirdier (Uzunçarşılı,1999, s. 286). 28 Ağustos 1516'da Halep'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halep halkı coşkuyla karşıladı ve şehri yağma etmemesi için Yavuz Sultan Selim'e ricada bulunmuşlardır. Osmanlı Sultanı Haleplilerin bu ricasını kabul etti. Otağını burada kurdurttu ve şehrin yağma edilmemesi için gereken tedbirleri aldırttı. Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim, Halep'in idaresini Karaca Paşa'ya, defterdarlığını Abdullah Paşazade Abdülkerim Çelebi'ye vermiştir.

Yavuz Sultan Selim, 1516'da Suriye'yi de aldıktan sonra tüm bölgeyi "Arap Vilayeti" adı altında toplamıştır. 16.yüzyılın ortalarına doğru Halep, bu vilayetten ayrılarak müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. Matrakçı Nasuh tarafından Mecmua-i Menazil'de de belgelenmiş olduğu gibi 16.yüzyılın başlarında oldukça geniş bir alana yayılan Halep sancağının doğu sınırı Fırat Nehrine, batı sınırı da Amanos Dağlarına ve Akdenize kadar uzanıyordu. Suriye bölgesinin fethinden sonra Osmanlılar, Suriye'deki eski Memlûk idari teşkilatını bozmamış, Halep'te Memlûk döneminde olduğu gibi sistem devam ettirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim tarafından 1516'da fethedilen Halep, Osmanlı devleti için çok önemli bir yere sahipti. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Irak, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır ile ilişkilerinin, iktidar merkezine yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle Halep'ten yönetilmesi, bu şehri çok daha önemli bir konuma getirmekteydi. Bu yüzden merkezi yönetim her zaman Halep'in üzerine özellikle titremiş ve Halep'te bağımsız bir otoritenin hâkim olmasını engellemek için tüm tedbirleri her zaman almıştır. Halep,

dört yüz yıl boyunca merkeze büyük bağlılık gösteren paşaları konuk etmiştir. Halep yönetiminde hep saraya tam itaati benimseyen yöneticiler söz sahibi olmuştur (Faroqhi, 2003, s.13)¹. Osmanlı şehri olan Halep'te görev yapan Osmanlı valileri ve askeri komutanları 16.yüzyıldan itibaren kent merkezlerinde özellikle kamu yararına faaliyetlere imza atmışlardır. Bu çalışmada, konu bütünlüğünün sağlanması ve sınırlarının belirlenmesi açısından dini yapılara ağırlık verilerek Halep'te Osmanlı dönemi sanat patronlarının şekillendirdiği gelenekten yeniliğe geçiş süreci incelenecektir.

1. Halep'te Osmanlı Dönemi İmar Faaliyetleri

Şehirlerin Osmanlılaştırılması zaman ve mekâna göre değişiklik göstermektedir. Osmanlı sisteminin Halep'in özel durumuna da uyarlandığı görülür. 16. ve 17. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun belli başlı Osmanlılaştırma politikası, şehrin yerel şartları ile harmanlanmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin şehirde başlaması ile birlikte, şehrin bünyesindeki Osmanlı etkisi, uzun ve esnek bir süreç ile yerel ortam içinde müdahaleleri ayırt edilebilir şablonlar halinde karşımıza çıkar (Watenpaugh, 2004, s. 29). Halep'e, Osmanlılar döneminde yapılmış olan her yapı, genel özellikleri ile geleneksel Osmanlı mimari stiline bağlı kalırken bazı ayrıntılarda İstanbul modelinden ayrılmaktadır.

Eyyubiler döneminde ticaret hayatı canlanmaya başlayan Halep'in, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle bu önemi daha da artmış ve Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret kenti durumuna gelmiştir. Bu gelişme, Asya mallarını Avrupa'ya taşıyan Batılı tüccarların ticari faaliyetlerini Şam'dan Halep'e kaydırmalarına neden olmuştur (Masters, 2000, s. 29).

16. yüzyılda kentin ticari açıdan önemini kavrayan yalnızca Osmanlılar değildi. Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş ve baharat ticareti açısından Halep pazarları oldukça cazip gelmeye başlamıştı². Halep'in ticaret kenti olarak sesini dünyaya duyurmaya başlamasıyla, diğer ülkeler de buraya konsolosluklar açmaya başladılar. Örneğin ilk olarak Venedikliler, Suriye konsoloslarını 1545'te doğrudan çalışmalarına son vermiş oldukları Şam'dan Trablusşam'a, oradan da 1548'de Halep'e gönderdiler.

Halep, uluslararası ticaret merkezi olma konumunu büyük oranda doğudan gelen kervanlar için uygun bir yer olmasıyla da kazanmıştı. Kervanlarla yolculuk eden tüccarlara hem hamamlar ve bakımlı kervansaraylar gibi konforlu mekânlar hem de koruma sağlanabiliyordu.

¹ Halep, ortaçağdan beri ticaretin en canlı şekilde yaşandığı şehirlerden biri olmuştur. 1642 yılında Halep'e gelen Evliya Çelebi, şehrin ticareti için "Nice yüz bin kuruşa sahip tüccarlar oradadır. Can otundan başka canlar canı orada saçılır durur, cümle değerli ve kıymetli eşya orada bulunur." derken, Şihne de, "Zarif ve çeşitli Hint ticari malları, beldelerin anası Kahire'de hazır olsa 10 günde satılırken Halep'te bir gün içinde satılabilir ve bedeli burada kalırdı." şeklinde görüş belirtmiştir (Faroqhi, 2003, s. 13).

Kemal Hakan Tekin

Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine

On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

Seyahat eden tüccarları kentin pazarlarını hedef olarak seçmeye teşvik eden diğer unsurlar, yerel üretim güzel kumaşlar, sabun ve deri işleriydi (Masters, 2003, s. 31).

Mısır ve Suriye yer yıl Mekke'ye yapılan haccın başlangıç noktalarıydı. Kutsal kentlere sahiplik Osmanlı Devletine, başka hiçbir Müslüman ülkenin sahip olmadığı bir tür meşruluk ve İslam dünyasının lideri olmasını sağlıyordu. Bu nedenle Arap eyaletlerini denetim altında tutmak Osmanlı hükümdarları için çok önemliydi. İstanbul ve Anadolu'dan gelen Hac kabileleri Halep'te konakladıktan sonra yollarına devam ederlerdi, buna ek olarak 1528'de Kahire ve Halep, Devletin gelir kaleminin %30'unu sağlamaktaydı ve dolayısıyla bu bölgeler Osmanlılar için hayati önem taşımaktaydı.

Osmanlı Devletinde başkent İstanbul ve özellikle Halep arasındaki ilişkiler hem ekonomik, hem de kültürel bakımdan çok yoğundu. Osmanlı yöneticilerinin ve özellikle askerlerin Arap vilayetlerinde çok uzun süre kalıp, hayatlarını giderek bu bölgelere uydurmuş oldukları görülmüştür (Faroqhi, 1988, s. 43). Halep'in tam anlamıyla bir eyalet olmasını güvence altına alan Osmanlı valileri, kenti ve onun ticari kapasitesini, hem bu dünya, hem de öteki dünya açısından iyi bir yatırım alanı olarak gördüler. Osmanlı yönetimi altındaki ilk yıllar boyunca kente gelen valiler, şehrin görüntüsüne ve ticari altyapısına büyük katkılarda bulundular. 1546'da Hüsrev Paşa, 1556'da Mehmed Paşa, Osmanlı tarzı yeni camilerin yapılmasını finanse etmek üzere dini vakıflar kurdu (Foto 1).

Yine bir diğer vali Behram Paşa, 1583'te hem bir cami hem de geniş bir çarşı kompleksi inşa etti. Bu faaliyetlerin doğal sonucu olarak Osmanlı idaresi altında geçen ilk yarım yüzyıldaki yapılaşma, Halep'in ticari çekirdeğini iki kattan fazla büyümüştür. Bu ticari merkez bünyesinde elli altı ayrı çarşı ve elli üç kervansaray barındırıyordu. Yeni yapıların hepsi, eskiden Memlûklular tarafından yapılanlarla birlikte, şehrin ticari merkezinde yer alıyordu (Foto 2). Bu ticari çekirdek, hepsi bitişik bir çatının altında yer alan dükkânlar, atölyeler, camiler, hamamlar ve kervansaraylarla dolu, birbirine bağlı sokaklarıyla 1 km² üzerinde bir alandan oluşuyor, kenti ziyaret eden herkes Halep Çarşısı karşısında şaşkınlık ve hayranlık duyuyor, onu sadece İstanbul'un ünlü Kapalı Çarşı'sının geçebileceği düşünüyordu (Raymond, 2000, s. 124-127).

Foto 1: Halep Şehrinin Büyük Külliyesi Vaziyet Planı (Watenpaugh, 2004)

İstanbul'dan sonra, en önemli Osmanlı kenti olan Kahire'de, Osmanlı döneminde kayıtlı 360 han varken, bunlardan 229'u kent merkezindedir. Bu rakamlara karşılık Halep'teki han sayısı yaklaşık 100 kadardır. Şam, 57 han ile üçüncü sırayı almaktadır. Bu şehirleri 44 han ile Bağdat, 35 han ile Musul izlemektedir. Halep şehrinin bu kadar çok sayıda hana sahip olması ticaretin bu kadar yoğun yaşandığı bir şehir için doğal bir sonuçtur. Çünkü zaman içerisinde yer aldığı devletin sınırlarının doğuya kaydırılmasından Halep çok yararlanmıştı. Uluslararası büyük ticaret yollarının geçtiği geniş bir bölgenin merkezi olan Halep, İran körfezinden ve Hindistan'dan getirilen lüks malların zorunlu transit noktası haline de gelmiştir³. 17.yüzyıl başlarında Halep'te 355 han, çok sayıda dükkân ve bedesten olup, buralarda her türlü mal bulunmaktaydı. Bu ürünler içinde İpek, Halep'in en önemli ticaret ürünlerinden biri olmuştur (Tutar, 2003, s. 64).

Osmanlı dönemi Arap kentlerinin tamamında olduğu gibi Halep'in de mekânsal örgütlenmesinde, ticari merkezin yanında şehir merkezinde kurulan büyük camilerin rolü oldukça fazladır. İnşa edilen bu büyük camiler, aynı zamanda o şehirde ticaretin de gelişmesine katkıda bulunmakta ve şehir gelişimini yönlendirmekteydiler. Siyasi merkezin de kent yapısında etkisi olmuştur ama siyasi merkezler her zaman büyük camilerin gölgesinde kalmıştır (Raymond, 2000, s. 116-118).

2. Halep'te İmar Faaliyeti Gerçekleştiren Yapı Patronları

Halep'teki Osmanlı kimliğinin ilk yansıması olarak da bilinen Hüsreviye külliyesinin banisi olan Hüsrev Paşa özellikle 16. yüzyılın ilk yarısında başarılı bir devlet adamı olarak herkese örnek olmuş bir şahsiyettir.

³ Halep'in 18.yüzyıl sonunda Marsilya ile ticaret hacmi, Kahire'ninkini geride bırakmıştı (Raymond, 2000, s. 19). Ticari gelişim ile ilgili olarak İngiliz araştırmacı ve seyyah Fynes Muryson, 1597'de Ortadoğu'nun önemli şehirlerini gezmiş, 7 Aralık'ta da Halep'e varmıştır. Halep'teki ticari faaliyetler hakkında, "Bu şehirde büyük ticari faaliyetler vardır. Bütün Asya ve şark adalarının mahsülleri buraya veya Kahire'ye getiriliyordu." şeklinde görüş belirtmiştir.

Kemal Hakan Tekin

Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine

On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

Tarihi kaynaklardan aslen Bosnalı olduğu bilinen Hüsrev Paşa, devşirme olarak orduya katılmıştır. Hüsrev Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyidir ve "Divane" lakabıyla tanınmaktadır. Bu lakabı, katılmış olduğu savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklar ve cansiperane davranışlar neticesinde almış ve gözü pek, yılmaz, korkusuz, zapt edilmez ve frenlenemez biri olarak tanımlanmıştır. Birçok savaşta kahramanlıklar sergileyen Hüsrev Paşa, özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde sadık ve vefalı bir asker olarak hep göz önünde olmuştur. 1516'da Yavuz Sultan Selim ile beraber Memlûklulara karşı yapılan Mercidabık Muharebesinde önemli roller üstlenmiştir (Wolf, 2005, s. 103-133).

Bu askeri başarılarının yanında 1514'te Karaman, 1521, 1532 ve 1537'de Anadolu, 1538-41 yılları arasında da Rumeli valiliği, 1521 yılında da Diyarbakır Beylerbeyliği yapmıştır. Görev yapmış olduğu tüm şehirleri önemli yapılarla, medreselerle, mescidlerle, büyük ve etkileyici hanlarla süslemiştir.

1514 yılındaki Çaldıran Muharebesine katılmış olan Hüsrev Paşa, 1515'teki Diyarbakır'ın fethinde de yararlılıklar göstermiştir. 1534-35 yıllarında Safavilere karşı yapılan mücadelelerde de görev almış, bu başarılarının ardından 1537'de Halep Valisi olarak görevlendirilmiştir.

Hüsrev Paşa'nın Halep'te inşa ettirmiş olduğu Hüsreviye Külliyesi, Buda'da Sokollu Mehmed Paşa'nın, Van'da Hüsrev Paşa'nın ve Erzurum'da Lala Mustafa Paşa'nın külliyelerinde olduğu gibi hemen askeri valilerin sarayı bitişiğine inşa edilmiştir (Neciboğlu, 2005, s. 473). Yapının mimarı Mimar Anadolu'lu Naşrânî'dir (Wolf, 2005, s. 135). Hüsreviye Camii, Osmanlı tarzında Halep'te inşa edilen ilk yapıdır (Foto 2). Planı ve yapısal sistemi bakımından Halep'teki cami mimarisinde bir devrim niteliği yaratmıştır (Othman, 1999, s. 529). Hüsrev Paşa, bu külliye için ticaret açısından çok avantajlı bir bölge seçmiş ve ticaret merkezinden güneydoğu yönündeki yani Antakya Kapısı ile kale arasında hattın üzerine külliyesini inşa ettirmiştir (Kafesçioğlu, 1997, s. 71).

Foto 2: Hüsreviye Camii Genel Görünüm (Tekin, 2008)

Halep'e, Osmanlılar döneminde yapılmış olan her yapı, genel özellikleri ile geleneksel Osmanlı mimari stiline bağlı kalırken bazı ayrıntılarda İstanbul modelinden ayrılmaktadır. Her şeye rağmen kesinlikle değişmeyen özelliklerin başında revakların stili, giriş ve minare gelmektedir. Hüsreviye Camiinde de bu formlar aynen muhafaza edilmiştir. Caminin minaresi klasik Osmanlı üslubunda inşa edilmiştir. Külliye'nin "Osmanlılaştırma" süreci içindeki yeri ilk olması açısından oldukça önemlidir (Watenpaugh, 2004, s. 75-76)

Hüsreviye ya da Hüsrev Paşa Camii, tüm özellikleriyle klasik Osmanlı vakıf tarzını yansıtan özellikleri taşımaktadır. Özellikle bu vakfın camisi "*Anadolu Üslubu*" olarak nitelenen klasik tarzda inşa edilmiştir (Foto 3). Özellikle prizmatik minaresi ve büyük boyutlu muazzam kubbesi ile şehrin büyük bir bölümünden rahatlıkla görülebilmektedir (Wolf, 2005, s. 102-107). Ayrıca bu yapı, devletin cisimleşmiş hali olan vali rütbesindeki Hüsrev Paşa'nın resmi kimliğini de temsil etmektedir. Artık bir Osmanlı eyaletinin başkenti olan Halep'in Osmanlılaştırma imarına katkıda bulunacak yapılar için bir başlangıç noktası olmuştur (Neciboğlu, 2005, s. 475).

Kemal Hakan Tekin
Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine
On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

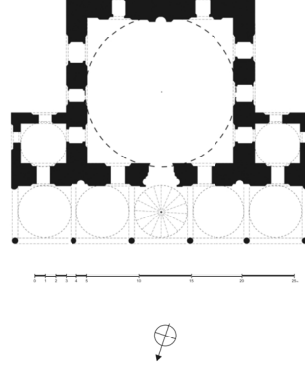

Foto 3: Hüseyin Camii Planı (Tekin ve Çoruh, 2008).

Hüseyin Paşa Camii, aynı zamanda Halep halkı için yeni bir yaşam şekli olan Osmanlı tarzını da adeta ilân etmektedir. Bu cami ile klasik Osmanlı üslubunu Halep'e yerleştirmek amaçlanmıştır (Foto 4). Hüseyin Paşa Külliyesi, kendisinden sonra yapılacak Adiliye ve Behramiye Külliyesi için bir model oluşturmuştur. Adiliye ve Behramiye Külliyesi, daha küçük ölçekte ve harimin iki yanındaki tabhaneleri olmayan planları ile Osmanlı ve Suriye-Memlûklu süsleme elemanlarının birlikte kullanıldığı yapılar olmuştur (Kafesçioğlu, 1997, s. 86).

Foto 4: Hüseyin Camii Taçkapı, Mihrap ve Minberi. (Tekin, 2008)

Halep'te gelenekten yeniliğe geçişin bir diğer sembolü de Adiliye Külliyesi'dir (Foto 5), Sultan I.Selim'in sadrazamlarından Arnavut soylusu Dukakinzade Ahmed Paşa'nın oğlu olan ve 1551-1553 yılları arasında Halep Beylerbeyi olarak görev yapan, daha sonra Mısır Valisi olan Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının banisi olan Mehmed Paşa'nın

babası Ahmed Paşa, aynı zamanda bir Arnavut Dukası'dır. Bu nedenle Ahmed Paşa'nın da lakabı "Duka'nın oğlu" anlamına gelen "Dukakinzade" olmuştur (Neciboğlu, 2005, s. 475).

Adiliye Camii, Hüsreviye Külliyesinin batısında, Sahet Bizeh Mahallesinde bulunur (Evliya Çelebi, 2000, s. 184-195)⁴. Adiliye Camiinin planı Mimar Sinan'a atfedilir ve dolayısıyla klasik Osmanlı stiline uyan bir şema gösterir (Foto 6). Adiliye Camii, mimari anlamda Hüsreviye Camii'nden daha iyi, eksiksiz ve muntazamdır ve yapısal sistemi Hüsreviye Camii'ne benzemektedir (Othman, 1999, s. 533).

Foto 5: Adiliye Camii Genel Görünüm (H.Tekin, 2008)

⁴ Evliya Çelebi, Halep ile ilgili notları arasında Adiliye Camii'nden şu şekilde bahseder "Adiliye Camii'de Ruşen, müzeyyen ve metin bir binadır. Cami binası ve kubbeleri kurşun ile örtülüdür." (Evliya Çelebi, 2000, s. 184-195).

Kemal Hakan Tekin
Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine
On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

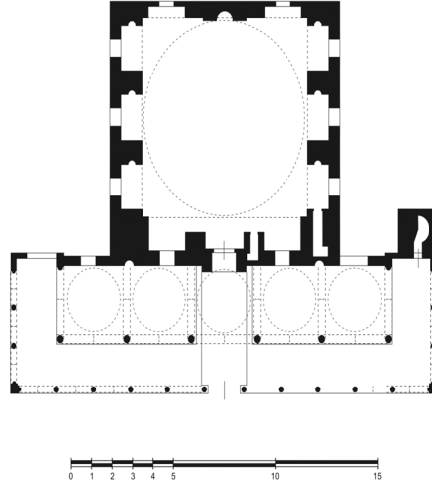

Foto 6: Adiliye Camii Planı (Tekin ve Çoruh, 2008).

Adiliye Camii, Mimar Sinan'ın kariyerinin üst noktalarında iken tasarlanmış olduğundan, onun klasik üslubuna Hüsreviye'den daha yakındır. Adiliye Camii, Mimar Sinan'ın eyalet versiyonu olan mimari anlayışı ve İznik üslubu çiniler ile Halep'in renkli taş işçiliğini harmanlayan bir yapıya sahiptir (Neciboğlu, 2005, s. 468) (Foto 7).

Foto 7: Adiliye Camii Taçkapı, Mihrap ve Minberi (Tekin, 2008)

Dukakinzade Mehmed Paşa'nın Adiliye Külliyesi, zaten tarih boyu ticaret merkezi olan Halep'e yeni bir soluk kazandırmıştır. Aynı zamanda bu

külliyeye bir vakıf kurularak, külliyeinin bakım, onarım ve işletilmesini sağlamıştır (Watenpaugh, 2004, s. 80)⁵.

Behramiye Külliyesinin banisi olan Behram Paşa'nın babası olan Kara Şahin Paşa aslen Bosnalı bir devşirmedir. 1556–1560 yılları arasında Yemen valiliği de yapmıştır. Behram Paşa'da Yemen, Diyarbakır ve Halep Beylerbeyi görevini 1580'e kadar yürütmüştür. Kitabesine göre 980 hicri / 1572–73 miladi tarihinde Diyarbakır'da da bir cami inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu yapının mimarının da Mimar Sinan olduğu iddia edilir (Watenpaugh, 2004, s.84). Behram Paşa Halep Beylerbeyliği yapmış, Halep'e yaptıkları hizmetlerin ardından hayata veda ettiğinde yine Halep'e defnedilmiştir.

Behramiye Külliyesi cami, kayseriye ve handan oluşmaktadır⁶. Konum olarak Halep şehrinin merkezi olarak da anılan Medine'de yer almaktadır. Halep Ulu Camii'nin batısında, Behramiye Suk'u nun karşısında bulunur. Külliyeinin en önemli yapısı olan Behram Paşa ya da Behramiye Camii'de, 991 hicri / 1580–1583 miladi yıllara tarihlenmektedir (Foto 8-9)⁷.

⁵ Kurulan bu vakıf, bir mütevellî heyeti tarafından idare edilmektedir ve vakıf şartları bu heyet tarafından belirlenmiştir. Bu heyetin oluşumunda baninin soyundan gelen erkeklerden gelme şartı vardır. Burada çalışan işçilere, görevlilere ödenecek ücretleri bu mütevellî heyeti belirlemiştir. Adiliye külliyesinin vakıf formatı da Hüsreviye külliyesinde olduğu gibi geleneksel Osmanlı vakfiye nizamına uygun olarak hazırlanmıştır. Külliyeeye bağlı olan ticari yapılardan elde edilen gelir ile cami ve külliyeeye bağlı diğer yapıların onarımları ve buralarda çalışan işçilerin maaş giderlerinin karşılanabilmesi için birçok yapı inşa edilmiştir. Bu yapılar, dört han (Nahhasin Hanı, el-Farra Hanı, Uleybiye Hanı ve Adiliye Hanı), toplam 157 dükkânlık dört suk (el-Farra Suku, Nahhasin Suku, Uleybiye Suku ve el-Cuh Suku), dört de kayseriye (bir tanesi isimsiz, el-Farra Kayseriyesi, iki Uleybiye Kayseriyesi) inşa edilmiştir (Watenpaugh, 2004, s. 80). 1557 tarihli Arapça Vakfiyede külliyeeye yakın olan ticaret yapılarının listesi verilmektedir. Mehmed Paşa ilk etapta faizi ile birlikte 30.000 altın dinarı Adiliye Külliyesinin yapımı için bağışlamıştır. Vakfın yöneticisi Talat A'isha'yı da, bitişik olan halk meydanında bir Cuma Camisi yapmakla görevlendirmiştir (Neciboğlu, 2005, s. 475-476).

⁶ Evliya Çelebi, Halep notlarından bahsederken Behramiye Camii'nden şu şekilde bahseder “Behramiye Camii çok güzel bir camidir. Ferah feza ve Hüsreviye Camii ayarındadır. Kubbeleri kurşun örtülüdür. Bu caminin minaresinin bir benzeri Halep şehrinde yoktur. Bu minareye bakan insanlar hayrete düşerler.” (Evliya Çelebi, 2000, s. 184-195).

⁷ (Rıhawı, 1979, s. 231), (Othman, 1999, s.5 33). Behram Paşa 1580 yılında şehirde idareci olmuştur ve Halep'teki dört önemli Osmanlı dönemi külliyesinden birini, Dukakinzade Mehmed Paşa'nın ticari külliyesinin batısına inşa ettirmiştir. Behramiye cami 1583 yılında tamamlanmış ve bir imaret, tabhane ve sıbyan mektebi ile çevrilidir. Bu sayılan ve külliyeinin merkezindeki yapılar bir kayseriye ile ana ticaret hattına bağlanmaktadır. İki suk, kayseriyei yandan kuşatmaktadır. Külliyeinin diğer ticaret yapıları ise şehrin çeşitli yerlerine dağıtılmıştır (Kafesçioğlu, 1997, s. 72).

Kemal Hakan Tekin
Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine
On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

Foto 8: Behramiye Camii Genel Görünüm (Tekin, 2008)

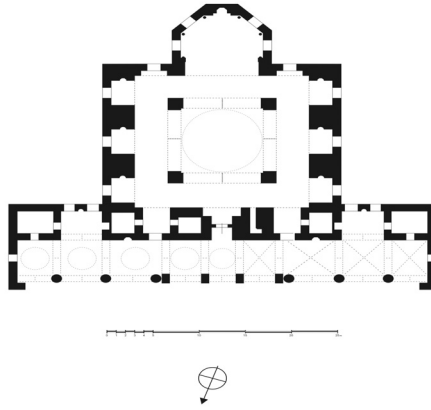

Foto 9: Behramiye Camii Planı (Tekin ve Çoruh, 2008).

Yapının güney batısında bulunan hazire bölümünde Behram Paşa ve onun kardeşi Ridvan Paşa'nın mezarları bulunmaktadır. Vakfiye kayıtlarına göre yapının banisi olan Behram Paşa'nın özellikle burada defnedilmek istediği ve bunu vasiyet ettiği belirtilmektedir. Bu mezarlar 1924 yılında yeniden yapılmıştır.

Behramiye Camii'nin banisi olan Behram Paşa'nın Anadolu'da inşa ettirmiş olduğu Diyarbakır, Behram Paşa Camii'nden de bahsetmek gerekir. Plan açısından Halep, Adiliye ve Hüsreviye Camilerine benzerlik gösteren bu yapı, özellikle son cemaat yeri, taçkapı, mihrap ve minberdeki çift renkli

taş işçiliği ile Memlûklü döneminden kalan Halep'in yerel özelliklerini anımsatmaktadır (Foto 10)⁸.

Foto 10: Behramiye Camii Taçkapı, Mihrap ve Minberi (Tekin, 2008)

Behramiye Külliyesine ait vakfiye 1583 tarihlidir. Vakfiye Halepli âlim olan Taceddin el-Kûrani tarafından şiirsel bir ifade ile Arapça olarak yazılmıştır⁹.

Bab el-Nasr Mahallesinde bulunan Osmaniye Camii, Halep Valisi Osman Paşa tarafından 1147 hicri / 1730 miladi tarihte inşa edilmiştir (Othman, 1999, s. 534). Osman Paşa, Halep'te doğmuş, büyümüş ve burada 1160 hicri / 1747 miladi tarihinde vefat etmiştir. Osman Paşa'nın babası da Halep valiliği görevinde bulunmuştur.

İnceleme konusu olan Osmaniye Camii, inşa edilmiş olduğu külliyenin diğer elemanlarıyla kıyaslandığında, Hüsreviye Camii'nde olduğu gibi diğer yapılara gerek konumu ve gerek ise ölçüleriyle hâkim bir görüntü yansıtmaktadır (Foto 11-12).

⁸ Diyarbakır'ın Osmanlı döneminde yapılan en görkemli yapısı olan Behram Paşa Camii, İstanbul Bali Paşa Camiinde olduğu gibi duvarlarındaki 2 m. derinliğindeki nişleriyle karakteristiktir. Bütün nişlerde yer alan küçük mihrabiyeler, işlevsel olarak açıklanması zor bir ayrıntıdır. Caminin köşelerindeki, iyi aydınlatılmış dört küçük oda da az önceki özellik gibi yapının çözülememiş surlarından biridir. Bunları, camide ders verilmesi ile ilgili uygulamalar olarak düşünülebilir. Bu bölgedeki son cemaat yeri revaklarında, batı bölgelerdeki uygulamaların aksine giriş aksındaki kemer açıklığı daha küçük olarak yapılmaktadır. Minare gövdesi harimin dışındadır. Yapının dış şekillenmesinde örtü İstanbul yapıları üslubundadır. Kubbe geçişinde kullanılan trompların içleri küreseldir. Diyarbakır Behram Paşa Camii, Mimar Sinan'ın baş mimarlığında yapılmış ve büyük olasılıkla İstanbul'dan gelen bir hassa mimarı tarafından tasarlanmıştır. Ayrıca bu cami, duvarlarında İstanbul'dan getirilen çinilerle yapılmış kaplama olan tek yapıdır (Kuban, 2007, s. 574-575).

⁹ Külliyenin gelir getiren yapıları olan sukklar, caminin kuzey tarafından ticaret hattı boyunca karşılıklı devam etmektedir. Güneydeki suk vakfiyeye göre 17, kuzeydeki ise 24 dükkân ile 37 odalı bir kayseriyeden oluşmaktadır. Kuzeydeki sukun diğer bir eklentisi ise kubbeli bir kahvehanedir. Kayseriyeye bitişik bir hamam Cüdeyde Meydanına kalenin kuzey duvarı tarafına inşa edilmiştir (Watenpugh, 2004, s. 84-91).

Kemal Hakan Tekin
Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine
On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

Foto 11: Osmaniye Camii Genel Görünüm (Tekin, 2008)

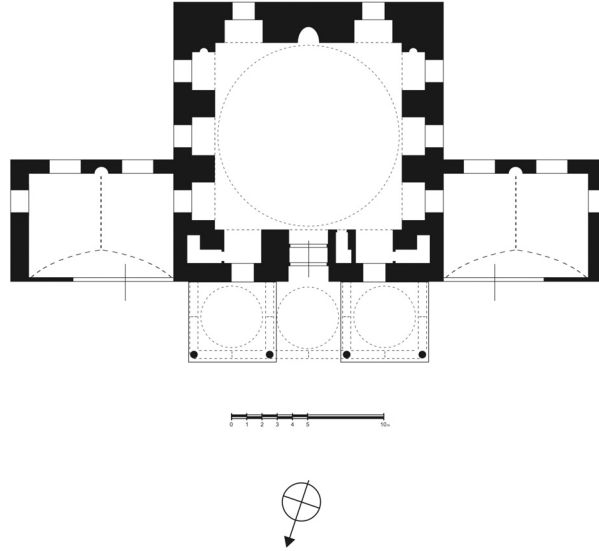

Foto 12: Osmaniye Camii Planı (Tekin ve Çoruh 2008).

İpşir Paşa Külliyesinin banisi olan ve 1652 yılında Halep Beylerbeyliği'ne atanan İpşir **Mustafa Paşa**, daha sonra baş vezirliğe kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. 1654 yılında, ölümünden on yıl önce bu külliyei inşa ettirmiştir (Wattenpaugh, 2004, s. 192) (Foto 13).

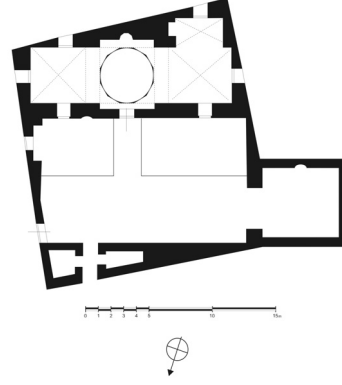

Foto 13: İpşir Paşa Camii Genel Görünüm ve Planı (Tekin ve Çoruh, 2008).

Halep Valisi **İsmail Bey İbn Muhammed Antarmalı** tarafından inşa ettirilmiş olan İsmailiye Camii her ne kadar büyük yapılar arasında yer almasa bir vali tarafından inşa edilen yapılar arasında yer alır.

Zeki Paşa ve Delivati Camilerinin banileri olan **Eshad Paşa el Cabiri** ve **Zeki Paşa Al Mudarres** hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Şabaniye Camii'nin banisi olan **Şaban Ağa**, Halep'te 17.yüzyılın ikinci yarısında vergi kontrolörü görevini yürütmüştür (Hajdar, 2000, s. 84) (Foto 14-15).

Bunların yanında devlet erkânından olmayıp, şehrin ileri gelenlerinden olduklarını tahmin edilen, **Hacı Muhammed bin Davud el-Nuri el-Mağribi**, Tahazade ismiyle ün salmış **Mustafa oğlu Ömer Bey**, **Musa bin Hacı Hasan Ağa** ve **Nahlevi Musa oğlu Yahya Bey** ise diğer Osmanlı dönemi dini eserlerine imza atan banilerdir.

Foto 14 : Şabaniye Camii ve İsmailiye Camii Genel Görünümleri (Tekin, 2008)

Kemal Hakan Tekin

Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine

On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

Foto 15: Zeki Paşa Camii ve Hacı Musa Camii Genel Görünümleri (Tekin, 2008)

Tekke ve Zaviyelerin banilerine bakıldığında yukarıda bahsi geçen ve büyük külliye inşaatçıları olan valiler ve yüksek rütbeli diğer devlet adamlarının isimlerine bir istisna haricinde rastlanmaz. Bu yapılarda daha çok ilgili tekke ve zaviyelerin bağlı bulunduğu tarikatlara mensup ve maddi durumu iyi kişilerin ön plana çıkmış olduğu akla gelmektedir. Örneğin gerek Halep'in, gerekse Mevlevi tarikatının önemli mekânlarından biri olan Mevlevi Tekkesinin Banisi hakkında iki farklı iddia geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan ilki, Mevlevi Tekkesinin, **Divane Mehmed Çelebi** tarafından (Karpuz, 2007, s. 18), diğer iddia ise Veled Çelebiye göre **Hazreti Şeyh Ebubekir Vefai** tarafından kurulmuş olduğudur. Divane Mehmed Çelebi, Ege Adaları ve Ortadoğu'da seyahatler yapmış Necef, Kerbelâ ve Bağdat'taki Ehl-i Beyt imamlarını ziyaret etmiş ve büyük ilgi görmüştür (Küçük, 2003, s. 191).

Halep Mevlevihânesinin kurulmasında iki İranlı Mevlevi de etkili olmuştur. Bu dervişler Mirza Fulaz ve Mirza Alwan'dır ve 16.yüzyılda yaşamışlardır (Hajdar, 2000, s. 59). Bu kişiler, Divane Mehmed Çelebi'nin müridleri olmuşlar, tekkenin arazisini satın alıp vakfetmişlerdir. Tekkenin ilk postnişini Fakrî Ahmed Dede'dir (Küçük, 2003, s. 203).

Ahmed İbn Ömer El-Kari abu Bekir el-Vefai ise, Halep'in bir diğer önemli tekkesi olan Şeyh abu Bekir el-Vefai Tekkesini kendi adıyla inşa ettirmiştir.

Rıfai dervişlerinin ibadet mekânı olan Hilâliye Zaviyesi ise, Hilâliye ailesi üyelerinden **Şeyh Muhammed Hilâl Ram Hamdani** tarafından inşa ettirilmiş ve kendisi de 1744 yılında vefat edince, bu yapının avlusunda yaptırılan mezara defnedilmiştir. Zaviyenin yapımına 1878 yılında Şeyh Muhammed abu Huda'nın oğlu Hasan Dede Sayadi tarafından başlanmıştır ve 1909'da yapımı tamamlanmıştır (Hajdar, 2000, s. 64).

Yapı, 1790 yılında zaviye haline getirilmiş olan Hilâliye zaviyesinde ibadet ve zikirler 1907 tarihine kadar sürmüştür.

Her ne kadar Halep'te görev yapmamış olsa da Halep ziyareti sırasında, Vezir **Arnavut Muhammed Paşa**, Şeyh İhlâs adına İhlâsiye tekkesini inşa ettirmiştir. İncelenen tekkeler ve zaviyeler içerisinde, devlet erkânından olan tek banî Vezir Arnavut Muhammed Paşa'dır.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti Halep'e gelişi ile beraber, kendilerinden önce inşa edilmiş olan önemli Eyyubi ve Memlûk dönemi mimari eserlerini devralmıştır. Aynı zamanda bu eserler Halep'in yerel mimari geleneklerini yansıtır¹⁰. Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen yapılarda ise Halep'te klasik Osmanlı geleneklerini, Halep'in yerel unsurlarıyla yoğurarak dengeli bir üslup yakaladığı görülmektedir.

Halep'te büyük külliyelerin inşa edilme amaçlarına dikkat edilirse yönetimin, öncelikle Osmanlı kimliğini, yerel halkın Osmanlı öncesi dönem yaşayışı ve gelenekleri ile yoğurarak yerleştirmek olduğu, en önemli yapılar olan camilerde açıkça görülür. Özellikle camilerinin taçkapı, mihrap ve minberlerinde, inşa edilmiş oldukları dönemin klasik üslubunu yani başkent İstanbul üslubunu aynen yansıtmadığı açıktır. Bu ayrıntılarda Halep halkının Osmanlı dönemi öncesi özellikle Memlûk döneminden beri kullanmaya alışık olduğu çift renkli taş kullanımı ve taçkapı, mihrap ve minberlerin kuruluş ayrıntıları gözetilerek inşa edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ilgili yapıların dış görünümünde klasik Osmanlı kimliğinin gelenekten yeniliğe doğru ölçülü bir karışımla Halep'e yerleştirilmeye çalışıldığı açıkça gözler önüne serilmektedir.

Osmanlı dönemi Halep'inde banî olarak yapılara imza atan patronların kimlikleri incelenirse ağırlıklı olarak ilgili bölgelerin valileri ve üst rütbeli devlet adamlarının ön plana çıktığı görülür. Bu kişilerin devlet adamı olduğu ve ilgili bölgeyi devlet adına yönetmek görevi ile Halep'e atanmış oldukları düşünüldüğünde banîlik kurumunun aslında bir devlet politikası olduğu da iddia edilebilir.

Ayrıca, ilgili külliyelerin varlıklarını ve işleyişlerini sağlıklı bir şekilde sürdürmeleri ve bu işleyişin devlet imkânlarını kullanmadan gerçekleştirilebilmesi adına banîler tarafından vakıflar kurularak hem bu imar faaliyetlerinin devlete yük olmaması, hem de şehrin ticari hayatının beklenenin çok üzerinde gelişmesi sağlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı

¹⁰ Osmanlı Devleti Halep şehrini aldığı zaman özellikle Eyyubi ve Memlûk dönemlerine ait çok sayıda yapı devralmıştı. Kaynaklardan ulaşılabilen Osmanlı dönemi öncesi inşa edilmiş olan eserlere bakıldığında Eyyubi dönemine ait 32 cami, 8 medrese, 5 hamam, 2 maristan, 2 sebil, 1 türbe, 1 han, 1 hankâh tespit edilirken, Memlûklü dönemine ait ise 17 cami, 9 han, 12 suk, 11 hamam tespit edilmiştir¹⁰. Osmanlı döneminde de bu yapılar kullanılmış ve yenileri de inşa edilmiştir.

Kemal Hakan Tekin

Halep'te Gelenekten Yeniliğe Geçiş Sürecinde İmar Faaliyetlerine İmza Atan Yapı Patronları ve Eserleri Üzerine

On and About the Works of Art of the Construction Masters Who Had a Sign on the Construction Works in the Time of the Passage From the Traditional to Novelty in Aleppo

sıra külliyeleer için kurulan vakıfların işleyişinde, ilgili banilerin yani yapı patronlarının kendilerinin ve kendi soylarından gelen kişilerin bulunuyor olması da inşa edilen bu külliyeleerin aynı zamanda nesiller boyu sürekli bir gelir kaynağı anlamına geldiğini de dikkate almak gerekir.

Osmanlı devleti, 400 yıl kadar elinde bulunan Halep şehrini dini, ticari, askeri ve eğitim yapılarıyla donatarak, refah içinde yaşanan tam bir Osmanlı şehri haline getirdiğini kanıtlamıştır. Bugün de Suriyelilerin Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere karşı çok fazla sevgi ve minnet duygusu içinde oldukları söylenebilir. Çünkü bugün bile Halep halkı, Osmanlı mirası olan bu mimari eserleri kullanarak hayatlarına devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Evliya Çelebi, (2000). *Seyahatname* (IX. Kitap). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1988). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla)*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. (G. Ç. Güven ve Ö. TÜresay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hajdar, A. (2000). *Historical Monuments of Aleppo*. Edited and Published Automobile and Touring Club of Syria.
- Kafesçioğlu, Ç. (1997). In *The Image Of Rûm: Otoman Architectural Patronage In Sixteenth Century and Damascus*. *Muqarnas* volume 16 An Annual on The Visual Culture Of Islamic World.
- Karpuz, H. (2007). *Dünya Mevlevîhâneleri (Fotoğraf Albümü)*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Küçük, S. (2003) *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul.
- Masters, B. (2000) Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti. *Doğu İle Batı Arasındaki Osmanlı Kenti* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Masters, B. ve Goffman, D. (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul*. (E. Eldem, Ed.). İstanbul.
- Neciboğlu, G. (2005). *The Age Of Sinan Architectural Culture In The Ottoman Empire*. Hong Kong: Reaktion Books.
- Othman, N. (1999). Halep'te Osmanlı Mimarisi. *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. Ankara.
- Raymond, A. (2000). *La ville Arabe, Alep, à l'époque Ottomane (XVIe-XVIIIe siècles.)* Damas: Institut Francais de Damas.
- Rihawi, A. (1979). *Arabic Islamic Architecture in Syria*. Damascus: Ministry of Culture and National Heritage.

- Tutar, A. (2003). *XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağında Dini Yapı. Elazığ.*
- Wattenpaugh, H. Z. (2004). *The image of an Ottoman city: Imperial architecture and urban experience in Aleppo in The 16th and 17th centuries.* Leiden, Boston.
- Wolf, S. C. (2005). *The Construction of Ottoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-) Organization.* Harvard University.